

ФОРМИРАНЕТО НА БЪЛГАРСКАТА БЕЛЕТРИСТИКА И ФРЕНСКАТА РОМАНТИЧЕСКА „НЕИСТОВА“ ШКОЛА

Марина Чемоданова (Москва)

Проблемът за романтизма в българската литература от епохата на Възраждането привлича днес зоркото внимание на българските изследователи. В съвременното българско литературознание той започва да се разработва от края на 50-те години след дискусиата за реализма, разгърнала се в Съветския съюз през 1957 г., и в която се изтъква значението на романтизма за развоя на световната литература. За това допринасят и появилите се наскоро след дискусиата дълбоко съдържателни трудове на видни български и съветски слависти, които безусловно съдействуват да бъде привлечено вниманието към проблема за романтизма в българската литература и за неговото изясняване.¹

Специално внимание се обръща на изследването на романтизма в българската литература от епохата на националното Възраждане. И това е естествено, защото именно в този период романтизмът се разкрива най-ярко и е отражение не само на националното Възраждане, но е и важен фактор в неговото развитие. Той има прогресивен характер, тъй като появата и развоят му се стимулират от борбата за политическа и духовна независимост, от стремежа да се пробудят националното самосъзнание.

Проблемът за романтизма в българската литература от епохата на Възраждането, разработен плодотворно, макар и еднозначно в трудовете на Е. Георгиев, П. Динев, В. Велчев, Д. Леков, Б. Ничев, И. Конев, Кр. Генов и други български изследователи, изисква за своето по-нататъшно всестранно осветление максимално конкретно проникване в художествената същност на изучавания материал. Може да се предполага, че много нови неща ще даде възприемането на романтизма в конкретно-поетическия контекст на европейската литература наред с идейно-типологическите му съотношения. Статията ни е посветена на един от тези аспекти, които се разкриват, когато към изучавания проблем се подхожда от позицията на историческата поетика.

Нашата основна мисъл и предложение се състоят в това, да се диференцира и разгледа като един от творческите и хронологическите белези, като същностна художествено-типологическа характеристика на романтизма т. нар. „неистова“ поетика. Задачата на дадената статия се състои в това, да покаже, че една от линиите в развитието на българската белетристика в периода на създаването ѝ (60-те години на XIX в.) е тясно свързана с въздействието на френската романтическа „неистова“ школа. Най-силно отражение поетиката на тази школа намира в повестите на родоначалника на националната белетристика Васил Друмев и съвременника му Илия Блъсков.

При анализа на първите повести на В. Друмев „Нешастна фамилия“ (1860), на И. Блъсков „Изгубена Станка“ (1864), на Л. Каравелов „Войвода“ (1860) може да се установи не само фактът на тази междулитературна връзка, но и да се види обусловеността на рецепцията и кон-

¹ Вж. П. Динев. Проблемът за романтизма в българската литература до Освобождението. — В: Славистичен сборник. Т. 2. С., 1958. С. В. Николски, А. Н. Соколов, Б. Ф. Стахеев. Некоторые особенности романтизма в славянских литературах. М., 1958.

кретните форми, в които тя се проявява, да се покаже нейната генетическа и типологическа същност, да се изяснят причините за приликата между френската и българската „неистова“ литература, тяхното обществено-литературно своеобразие и последствия.

Нека напомним някои факти, които се отнасят до историята на френската романтическа „неистова“ школа. През 20-те години на XIX в. терминът „La littérature frénétique“ („неистова литература“) означава такава литература, предимно на историческа тематика, която не може да се побере в привичните класически форми,² изобразява чудовишни ситуации и характери, като стоварва пред читателя жестоки сюжети, мрачни сцени от страшни приключения, насилия, убийства. Силните страсти в нея се съчетават с натуралистически подробности. Сюжетите налагаха съгъстване на багрите, ярка палитра. Но това е само началото, „неистовата“ школа се оформя окончателно наскоро след Юлската революция от 1830 г. Както е известно, след революцията почти веднага възтържествува реакцията. Встанието на лионските тъкачи и други въстания от първата половина на 30-те години били жестоко потушени, след тях последвали многобройни екзекуции. Наситената със страдания и ужаси епоха увеличава потока на „литературните кошмари“. През 30-те години терминът „неистова литература“ придобива нов смисъл. Писателите от „неистовата школа“ се интересуват не от ужасите изобщо, а от злото, което царува в съвременното им капиталистическо общество. Насочването към съвременните, актуални, животрептящи проблеми в политическия и социалния живот, рязката критика на буржоазната цивилизация е една от характерните особености на привържениците на „неистовата“ школа.³

Своеобразен литературен манифест на школата е романът на Жюл Жанен „L'âne mort et la femme guillotinée“ („Мъртвото магаре и обезглавената жена“). Същността на новата поезика е формулирана до голяма степен в думите на Ж. Жанен: „На Олимп, който аз създадох, струпах престъпления и злодеяния... Истинска жива кланица... Ето избраната от мене природа... тя е правдоподобна... тя е самата истина...“⁴ Такава ужасна, мрачна действителност, символизираща уродливите страни на съвременния живот, Ж. Жанен и други „неистови“ писатели намират в затворите, болниците, моргите, публичните домове, кланиците, бесилките, ешафодите, в престъпния свят и просто под покривите на жилищните домове, където се разиграват човешки трагедии. Атмосферата, изпълнена с кошмари и неудържими страсти, е запазена и при изобразяване на нравите на буржоазното общество. Жанен счита, че новите поетически похвати дават възможност на писателя да покаже истината, „опаката страна“ на съвременния живот, да покаже ужасното в обикновеното. Акад. В. В. Виноградов определя метода на неистовците като „романтически натурализъм“⁵.

Апогейт на „неистовата литература“ съвпада с първата половина на 30-те години, последите ѝ съществуват дълго време във френската литература на XIX в. Дан на „неистовството“ отдават през различни периоди на творчеството си Ж. Жанен („Мъртвото магаре и обезглавената жена“, „Изповед“, „Барнав“), В. Юго („Хан — исландецът“, „Марион Делорм“, „Лукреция Борджия“ и др.), Ал. Дюма-баща („Антони“, „Ричард Дарлингтон“), ранният Балзак („Еликсирът на дълголетие“, „Серафита“, „Полковник Шабер“, „Шагреневата кожа“, „Червената странноприемница“, „Неизвестният шедьовър“ и др.), П. Мериме („Души чистилица“, „Гузла“, „Виденията на Карл XI“ и др.), П. Борел („Безправствени разкази“), Е. Сю („Атар Гул“, „Скитникът евреин“, „Парижките потайности“ и др.), Рей-Дюсел („Краят на света), Рение-Детурбе („Луиза или горчивините на девическото веселие“), Бюра де Гюржи („Примадоната и помощникът на месаря“), Ш. Нодие („Жан Сбогар“, „Феята на трохичките“, „Адското“ и др.), Ф. Сулие („Записките на един демон“), Жорж Санд и дори Г. Флобер в младата си възраст („Адският сын“ и „Quid-quid vouderis“).

² Вж. Jensen Ch.-A. E. L'évolution du romantisme Anée. 1820. Paris, 1959, p. 342.

³ Вж. по-подробно за френската „неистова“ литература трудовете на Б. Г. Реизов. Французский роман XIX века. М., 1977; Т. В. Соколова. Июльская революция и французская литература (1830—1831). Л., 1973; Decottignies J. Essai sur la poétique du canchamar en France à l'époque romantique. Lille, 1973.

⁴ Ж. Жанен. Мертвый осел и обезглавленная женщина. Ч. I. М., 1830, с. 34—35.

⁵ В. В. Виноградов. Избранные произведения. Поэтика русской литературы. М., 1976.

Романтиците от „неистовата“ школа принадлежат към лявото, демократическото крило на френския романтизъм. Произведенията им се отличават с прогресивни тенденции и естетическа новота. Именно поради това те придобиват известност в много европейски страни. „Неистовата“ поезика получава широко отражение и намира паралели в редица европейски литератури. Така например полските писатели от 40-те—70-те години на XIX в. използват широко опита на френската „неистова“ школа при създаването на социалния романтизъм. Е. З. Цибенко проследява използването на този опит в романите на Юзеф Симеон Богуцки, Едвард Богуславски, Нарциза Жмиховска, Елиза Ожешко и Ю. Дзешковски.⁶

В Русия произведенията на представителите на „неистовата“ школа се превеждат широко почти веднага след появянето им на оригиналния език. Руският печат ги обсъжда горещо. А. С. Пушкин в писмо до В. Ф. Вяземска, написано през април 1830 г., се отзовава с похвала за романа на Ж. Жанен „Мъртвото магаре и обезглавената жена“.⁷

Консервативната, охранителната критика се възмущава от френската „неистова“ литература. „Ужасният Сю“, „Кървавата Занд“, Жюл Жанен, „Безнравственият Балзак“ се осъждат в „Библиотека за чтения“ (редактор О. И. Сенковски): „След Юлската революция на литературното поприще излезе Балзак, Жюл Жанен, Евгений Сю. Оттогава започна тяхната слава. Тогава се появиха в пълната си голота всички онези литературни ужаси и диви оргии, с които са пълни „Изповед“, „Саламандра“ и други подобни творби. За г. г. Сю, Жанен, нерядко дори за В. Юго злодеянието, убийството, посрамването на женската чест, кръвосмешението са основни обекти за повествование и нравоучение.“⁸

Отношението на В. Г. Белински към творчеството на представителите на френската „неистова“ школа (или, както той понякога я нарича, „сатанинска“ школа) претърпява известна еволюция. През 30-те години критикът се отнася негативно към тяхното творчество. Но в началото на 40-те години Белински отбелязва социалния характер на „неистовата“ литература. Критикът разглежда „кървавите нелепости“ на Ал. Дюма-баща като „протест на човека срещу обществото, апелация на човешката личност към обществото, отправена към същото това общество“⁹. Белински отбелязва във френските „неистови“ произведения искреността на пламенното чувство, живата симпатия към интересите на човечеството, увлекателната и общодостъпната форма.

Сред руските писатели „неистовата словесност“ намира своите привърженици. Това са преди всичко А. А. Бестужев-Марлински, М. П. Погодин, Н. А. Полевой, Н. Ф. Павлов. Въздействието на френската „неистова“ школа върху Н. В. Гогол проследява В. В. Виноградов в труда си „Романтический натурализм (Жюл Жанен и Гоголь)“,¹⁰ като изтъква убедително, че великият реалист изминава пътя на преодоляване на „неистовата“ поезика посредством сложни и многообразни синтези на отделни нейни елементи с други естетически стремежи.

Докато Гогол всмуква „неистовата“ поезика главно чрез възприемане романите на Ж. Жанен, то върху Достоевски оказват голямо въздействие произведенията на В. Юго, Фредерик Сулие, Евгений Сю,¹¹ Жорж Санд. За своето възторжено отношение към творчеството на Юго и Санд свидетелствува сам Достоевски в „Дневник писателя“. За интереса му към романите на Ф. Сулие, особено към „Записките на един демон“, напомня Д. В. Григорович.¹² Въздействието

⁶ Е. З. Цибенко. Польский социальный роман 40-ых—70-ых годов XIX века. М., 1971, с. 338.

⁷ А. С. Пушкин. Полн. собр. соч. в 10 томах. Т. 10. М., 1958, с. 812—813.

⁸ Библиотека за чтения, 1833, т. I, с. 57.

⁹ В. Г. Белинский. Русская литература в 1840 году — Сочинения. Т. V, с. 474.

¹⁰ В. В. Виноградов. Избранные труды. Поэтика русской литературы. М., 1976, с. 76—100.

¹¹ Интересно е да се отбележи, че Достоевски в 1843 г. предлага на брат си Михаил да преведат заедно романа на Евгений Сю „Матилда“. При арестуването му в 1849 г. у Достоевски е намерена книгата на Сю „Berger de Cravan“ („Овчарят от Кравана“), книга, забранена в Русия. В личната библиотека на руския писател са запазени седем комплекта от съчиненията на Е. Сю, което свидетелствува колко привлекателни са били за Достоевски съчиненията на Е. Сю. Известно е, че и Петрашевски, чийто кръжок е посещавал Достоевски, се е изказвал възторжено за Сю.

¹² Достоевский об искусстве. М., 1973, с. 495.

на романите на Сю върху творчеството на Достоевски е отбелязано от много изследователи.¹³ М. Бахтин, когато говори за традициите, оставили следи в романите на Достоевски, посочва по-специално влиянието на социално-авантюристичните вертепни романи на Е. Сю върху поетиката на Достоевски.¹⁴

На проблема за въздействието на френската „неистова“ школа върху руската литература са посветени редица работи на съветския изследовател В. В. Виноградов¹⁵ и докладът на френския литературовед П. Калинин пред VII международен конгрес на славистите.¹⁶ Аз разглеждам литературната съдба на „неистовата“ школа в Русия във връзка с обстоятелството, че руската литература представлява един активен посредник в пренасянето на поетиката на френските романтици на българска почва.

Интересно е да се отбележи, че непосредствено преди да бъде публикувана първата оригинална българска повест „Нешастна фамилия“, Друмев, който учи в Русия, превежда разказите „Царица Семирамида“ и „Привидения“, чиято авторска принадлежност все още не е установена. Тези разкази по характера на своята поетика явно клонят към „неистовата“ школа.

В България през епохата на Възраждането от френските писатели, чието творчество в една или друга степен съдържа „неистова“ поетика, са преведени произведения от В. Юго, Ал. Дюма-баща, Жорж Санд, Евгений Сю и Шарл Нодие. Обаче не трябва да изпускаме пред вид и други писатели от тази школа, защото представителите на българската интелигенция четат френска литература не само в превод на български, но и в оригинал (например Д. Войников, Т. Пеев; които учат във френския колеж в Константинопол) и в превод на руски, гръцки и сръбски език. Писателите, положили основите на българската белетристика, четат с увлечение произведенията на френските романтици. Друмев проявява голям интерес към романите на Евгений Сю, А. Дюма-баща, Вазов е очарован от произведенията на В. Юго, Е. Сю. Тези френски писатели са включени и в читателския интерес на И. Блъсков, Л. Каравелов.

Евгений Сю е безусловно един от главните дарители, които вливат във вените на българската литература „неистова“ поетика. В това, че гените на „неистовата“ литература присъствуват в българската белетристика, зародила се през 60-те години на XIX в., решаваща роля изиграват неговите произведения. Тези гени се чувствуват, като се почне от повестите на Друмев и се стигне чак до прочутия роман на Иван Вазов „Под игото“.

Влиянието на една литературна школа понякога става посредством възприемане творчеството на редица писатели, а понякога — чрез един ярък представител на тази школа. Така опитът на „неистовата“ школа в България е бил възприет главно посредством творчеството на Евгений Сю. Влиянието на Сю върху творчеството на първите български белетристи е отбелязано от редица български литературоведи. Но и досега това влияние не е било издигнато до степен на влияние от литературна школа. А между другото тъкмо този аспект е особено важен.

Ние разполагаме с преки свидетелства относно това, че първите български прозаници са познавали произведенията на Е. Сю. Сава Доброплодни, шуменският учител на В. Друмев, известява, че ученикът му е бил покорен от романите на Е. Сю¹⁷. За същото пише и В. Д. Стоянов, приятел на първия български белетрист, завършил заедно с В. Друмев училището в Шумен, а впоследствие работил с него в „Българското книжовно дружество“ в Браила.¹⁸

Друмев не е единственият български писател, изпитал влиянието на романите на Евгений Сю. Съвременникът на В. Друмев Илия Р. Блъсков непосредствено преди да започне да пише

¹³ Вж. книгите А. С. Долинин. Коментарии к тому I Писем Достоевского. М., 1928, с. 474—475; J. L. Вогу. Eugène Sue, dandy, mais socialiste. Paris, 1973, p. 415.

¹⁴ М. Бахтин. Вопросы литературы и эстетики. М., 1975, с. 203. Проблемы поэтики Достоевского. М., 1979, с. 184, 195.

¹⁵ В. В. Виноградов. Избранные произведения. Поэтика русской литературы. М., 1976.

¹⁶ K. Kalinine. L'école frénétique française et les débuts de la prose romantique en Russie (1831—1836). Французска неистовая школа и начало романтической прозы в России (1831—1836). Un: VII Międzynarodny Kongres slawistów. Warszawa, 1973, с. 473—475.

¹⁷ С. И. Доброплодни. Кратка автобиография. С., 1893.

¹⁸ В. Д. Стоянов. Няколко исторически бележки за началото на драматическото изкуство в България. — Дневник, бр. 1588—1605, 1906.

повестта си „Изгубена Станка“ (1864), получил от брат си, който по това време учи в Русия, романа на Евгений Сю „Скитникът евреин“. Блъсков споделя с писателя Чилингиров, че тази книжка „му помогнала много при написването на „Изгубена Станка“.¹⁹

За влиянието, което оказва творчеството на Е. Сю върху Иван Вазов, знаем от признанията на самия български писател. Вазов разказва на литературоведа И. Шишманов за незаличимото впечатление, което му направил романът „Скитникът евреин“: „... мога да кажа, че нищо не ми е влияло тъй, както тоя роман. Мисля, че по-после, след дълги години, при писане на мои повести, аз съм вмъквал несъзнателно фрази от него. . . По-после, след години, четох много по-художествени романи, като „Война и мир“, „Клетниците“ и др., които ме пленяваха, но следите от „Скитникът евреин“ останаха дълбоко в душата ми. Евгений Сю е изобщо според мен голям майстор.“²⁰

Общите читателски интереси на Друмев, Блъсков и Вазов съвсем не са случайни, както не е случайно и обстоятелството, че в творчеството на всеки от тях се чувства влиянието на Евгений Сю — представителя на френската романтическа „неистова“ школа. Това влияние според нас е закономерно.

Развитието на българската белетристика в епохата на националното Възраждане е обусловено от вътрешните потребности и особености в историческото и духовното развитие на българския народ. Българските прозаисти се отнасят към идващите отвън влияния избирателно. В потока на европейската литература те избират именно това, което може да се окаже полезно в решаването на техните собствени художествени задачи. Активна страна в случая е възприемащата — българската литература. Нека отбележим, че творбите на реакционните френски романтици не са имали никакъв отзвук в българската литература от епохата на Възраждането.

Сю не е бил най-талантливият представител на „неистовата“ школа. Но, както правилно отбелязва известният съветски българист В. И. Злиднев, „... писателите, които възприемат идейно-художествения опит на друга литература, невинаги взимат от нея най-високите достижения, а избират ония явления и особености, към които самите те в идейно и естетическо отношение са по-подготвени“²¹. Приведените по-горе лични свидетелства на първите български белетристи и хора, които добре са ги познавали, за значението, което имат произведенията на Е. Сю за тяхното творчество, ни навеждат на мисълта да търсим вътрешни връзки и дълбоки причини за тази рецепция.

Френският романтик Евгений Сю (1804—1857) започва литературната си дейност с „неистовия“ разказ „Кернок пиратът“ (1830), след това публикува романа си „Плик и Плок“ (1831) и други „морски романи“, наситени с убийства и престъпления. За занимателността на неговите произведения, за неговия талант са писали В. Г. Белински, Балзак, Нодие, Сент Бьов. Но истинският успех идва при Сю през 40-те години, особено след като е публикувал социалния си роман „Парижките потайности“ (1842—1843), в който писателят показва смело „дъното“ на Париж, картините на безпавието на народа, лицемерието и егоизма на властниците. Белински оценява появата на романа като забележително явление, в което Сю изобразява страданията на нещастниците, осъдени на невежество и нищета, а вследствие невежеството и нищетата — на порока и престъплението.²² След излизането на романа в палатата на депутатите на Франция пламват спорове да бъдат смекчени жестоките им закони. Фуриеристите наричат Сю „адвокат на бедните“, а реакционерите го наричат безнравствен.

В 1843 г., веднага след като приключва публикуването на романа „Парижките потайности“ на Е. Сю във Франция, 12 немски вестника откликват на това произведение. А в 1844 г. в Германия се появяват 10 различни превода на този роман.

В 1844 г. Фридрих Енгелс пише: „Добре известният роман на Евгений Сю „Парижките потайности“ произвел силно впечатление върху общественото мнение, особено в Германия;

¹⁹ Ст. Чилингиров. Илия Р. Блъсков. — Училищен преглед, г. XVIII (1913) кн. I, с. 69.

²⁰ И. Д. Шишманов. Спомени и документи. С., 1930, с. 30.

²¹ В. И. Злиднев. Литературные связи как проблема общественно-культурных отношений. — В: Сравнительное изучение славянских литератур. М., 1973, с. 80.

²² В. Г. Белинский. Полн. собр. соч. Т. 8. 1955, с. 170.

ярките багри, в които книгата рисува нищетата и деморализацията, отредена в съдбата на „низшите слоеве“ в големите градове, не са могли да не насочат общественото внимание върху положението на неимущите изобщо.“ Немците започват да разбират, както изтъква това „Allgemeine Zeitung“, този германски „Times“, че характерът на романа през последното десетилетие претърпя цяла революция, че мястото на кралете и принцовете, които по-рано бяха герои на подобни произведения, сега започват да заемат бедняците, презряната класа, чийто живот и съдба, радости и страдания съставляват съдържанието на романите. . .“²³

В 1845 г. Карл Маркс в критическия разбор на „Парижките потайности“ отбелязва прогресивните страни на романа: по-специално това, че Е. Сю „нанесе удар по предразсъдъците на буржоазията“, като показва човешкото достойнство и мъжеството на бедняците. Същевременно Маркс подлага на критика утопическите рецепти за спасение на потиснатите народни маси, които предлага френският писател.²⁴

Голям успех има и социалният роман на Е. Сю „Скитникът евреин“ (1844—1845), в който Сю също протестира срещу беззащитността и безправията на народните маси. Антиклерикалната насока на романа оказва революционизиращо влияние върху масите.

„Парижките потайности“ и „Скитникът евреин“ се ползували с особена популярност в България през епохата на Възраждането.²⁵ При това за разлика от Русия, където с по-голям успех се ползува романът „Парижките потайности“, тъкмо, „Скитникът евреин“ се оказва в центъра на вниманието на българските читатели (resp. и писатели). За това съществуват социално-исторически причини. В „Скитникът евреин“ Сю поставя въпроса за жестокостта на йезуитите, за тяхното почти световно господство. Ако тази тема е чужда за Русия, то в редица страни, например в България, Испания,²⁶ тя се оказва доста актуална. Та България търпи освен политическо и духовно робство. Гръцката духовна експанзия се асоциира у българите с духовната експанзия на йезуитите в Европа, жестокостта на фанариотите се асоциира с жестокостта на йезуитите. Един от най-добрите български учени през епохата на Възраждането Марин Дринов публикува в 1866 г. във в. „Време“, който излиза в Цариград, статията си „Страшни ли са за народите ни фанариотите и йезуитите?“ В тази статия той анализира интелектуалното и духовното състояние на фанариотите и йезуитите и призовава българския народ да се съпротивява на духовното поробване и на едните, и на другите, нарича ги „черни хора, които закриват от нас зората на истинската просвета“²⁷. Борбата против гръкоманството, елинизацията, духовния гнет на фанариотите до началото на 70-те години (краят на църковната борба, която представлява първия етап от националноосвободителната борба на българите през епохата на Възраждането) са едни от основните факти в националното движение и едни от основните мотиви в българската литература. Именно благодарение на своя антиклерикален характер, благодарение на това, че в романа е изобразена борбата между йезуитите и свободолюбивите хора, е така популярен романът „Скитникът евреин“ в България.

За да привлече към своите идеи колкото може повече читатели, Сю използва такива изобразителни средства, които биха могли да му осигурят широка читателска аудитория. Той създава социални романи-фейлетони, публикуващи се във вестниците, които и идейно, и по форма са специално предназначени за народа. Неслучайно във Франция наричат Евгений Сю „крал на народния роман“. Занимателността на тези романи, тяхната поетика отговарят на вкусовете на широките маси. Независимо от това, че от чисто приключенските „морски романи“ през 30-те години Сю преминава през 40-те към социални романи, поетиката му, както преди, си остава „неистова“. (В това отношение той не претърпява еволюция подобно на Балзак.) А. В. Луначарски пише за френските писатели Е. Сю, В. Юго, А. Дюма-баща: „Тези автори разбираха, че на масите им е нужна плакатост, именно яркост на доброто и злото, за да бъдат страстите

²³ Ф. Енгелс. Движение на континенте. Сочинения. Т. I, с. 542. Цит. по кн. К. Маркс и Ф. Енгелс об искусств. Т. I. М., 1967, с. 447.

²⁴ К. Маркс. Критический разбор романа Ежена Сю „Парижские тайны“. — В: К. Маркс и Ф. Енгелс об искусств. Т. II. М., 1967.

²⁵ Д. Лекков. Проблеми на българската белетристика през Възраждането. С., 1970.

²⁶ Вж. З. И. Плавски. Испанская литература XVII — середины XIX века. М., 1978.

²⁷ М. С. Дринов. Страшни ли са за народите ни фанариотите и йезуитите? Съчинения. Т. 3. С., 1915, с. 9.

силни, . . . и аз настоявам, че тези трима писатели намират силен, ярък, впечатляващ език, който лесно прониква сред милионите маси, и че нашите писатели, които искат да грабнат вниманието на масите, има на какво да се поучат от тях.²⁸ И първите български белетристи са привлечени от поетиката на френските романтици.

Като един от първите Сю изразява в своите произведения „идеята на века“ — идеята за възстановяване на погиналия човек, идеята за защита на унижените и всички отритнати от обществото парии, която Достоевски смята основно съдържание, главна цел на литературата на XIX в.

Тази идея се пречупва в повестите на първите български белетристи от мисълта за „изправяне“ на отделния погиващ човек, потиснат от несправедливия гнет на обстоятелствата, в мисълта за „изправяне“ на целия народ, в идея за защита на унижения от петстотингодишно робство изтребван и многострадален български народ.

За да покажат по-изразително страданията на българския народ, първите български прозаисти нерядко се възползват от „неистовата“ поетика. Именно с нейна помощ те изобразяват жестокоства, доведена до абсурд, драматизма на историческата съдба на българския народ.

Авторът на първата българска повест В. Друмев въвежда читателя в атмосферата на ужаси, кошмари, страдания, загадъчност, тайнственост още със заглавието на повестта „Нешастна фамилия“, а след това посредством заглавията на отделните глави: „Нешастието“, „Ужаси“, „Заговорът“, „Тайнствената обител“, „Живот вместо смърт“ и т. н. В предговора към повестта авторът предупреждава читателя, че „тази повест съдържа ужасни нещастия, които е претърпяла цяла една българска фамилия“²⁹.

Завръзката на повестта е напълно в духа на „неистовата“ поетика, с всичките ѝ присъщи аксесоари (очи, налети с кръв; злодей с нож между зъбите и с пистолет в ръка; герой, разярен като тигър; и накрая детенце, което са проболи на ръжен и изгарят на огън) и е само начало във веригата от беда, стоварили се върху семейството на Вълко. Нешастието, едно след друго по-ужасни, преследват това семейство в продължение на цялата повест. Картините на похищенията, зверствата, насилията, изтезанията, предсмъртните мъчения, убийствата, самоубийствата се сменят една след друга. Всички белези на „неистовата“ поетика са налице.

В повестта на В. Друмев е изобразена трагичната съдба на едно голямо българско семейство, като в края на повестта загиват всичките му членове. Смъртта на всеки един е описана от Друмев с потресаващи подробности. В главата „Ужаси“ читателят става свидетел на смъртта на Велико и Стоян, които жестоките еничари изгарят на клада. Родителите им Вълко и Рада са вързани за ръцете и краката, стенат и се блъскат, гледайки предсмъртните мъки на синовете си. Няколко мига след това загиват и самите родители, забити на кол. Еничарите се наслаждават на зрелището от страданията на българите, „стремейки се да наситят ненаситната си мъст“ — както се изразява Джамал-бей. Така завършва едната сюжетна нишка на повестта. Същата трагична участ очаква и братята на Вълко — Петър, Иван, и техните семейства. Как да не си спомним романа на Е. Сю „Скитникът свреин“, където йезуитът Роден унищожава цялото семейство на Ренепотиеви!

Но и в повестта на Друмев става дума в същност не за унищожаването на едно семейство, а за систематическо изтребване на българската нация. Загива не само семейството на Вълко. В порива на яростта си Джамал-бей убива своя български слуга — петнадесетгодишното момче-бедняк. Разсечен е от еничарите юношата Стоян от село Златар, а баща му от скръб се побърква и се самоубива. Разбойниците изпепеляват Преслав и Жеравна и избиват всички жители. Нешастието е всенародно. Страданията са безмерни. Такава е основната идея на повестта.

Много прав е Д. Ф. Марков, който счита, че „Съществува съвсем определена връзка между проблематиката на произведенията и характеристиката на тяхната образност, на тяхната пое-

²⁸ А. В. Луначарски и Й. Романтическая литература. Собр. соч. в 8-ми томах. Т. 4 М., 1964, с. 268—270.

²⁹ В. Друмев. Съчинения. Т. I. С., 1967, с. 21.

тика. Художествената структура представлява единство на съдържателните и формалните страни и от това трябва да се изхожда.³⁰

Трагедийната тема — темата за народните страдания — изисква поезика, способна да изрази тези страдания. Българската действителност съдържа такива ужаси и жестокости, които не могат да се отразят чрез спокоен и съдържан маниер на писане. Иван Вазов унищожава своята поема за Батак, защото смята, че „краските ѝ са твърде бледи“. Трагедийната тема изисква съгъсени багри, хиперболизация, емоционално поднасяне на материала.

Композицията на „Нешастна фамилия“ е много забъркана, разкъсана. Основната нишка на повествованието често се прекъсва от вмъкнати епизоди, разкази, които представляват експозицията на повестта. В изложението липсва последователност, непрекъснато развитие на действието. Събитията са дадени в произволен порядък, често без вътрешна връзка. Боян Пенев обяснява този начин на построяване на повестта с неопитността на младия Друмев.³¹ Но въпросът тук по-скоро се отнася до усвояване нормите на композицията, присъщи на „неистовата“ школа — Друмев се показва тук като истински ученик на френските романтици.

Нормите на композицията и стилистическите особености на привържениците на „неистовата“ школа са характеризирани по следния начин от френската критика през 30-те години на XIX век: „... у тях изяществото и ужасът, ужасът, кръстосващ се с чувствени описания, драмата, която започват, захвърлят, пак започват, прекъсват и завършват накрая с кървава катастрофа“³² — се казва в една рецензия за романа на Бюра де Гуржи „La prima donna et le garç on buche“ („Примадонната и помощникът на месаря“). Композицията на „неистовите“ произведения е разкъсана: събитията следват едно след друго без логическа последователност. Такова натрупване на събития и сцени трябвало да отразява според замисъла на „неистовите“ автори хаоса на заобикалящия враждебен свят, ролята на случая и фаталността в съдбата на човека.

Тези норми съответствуват напълно на архитектониката на повестта, „Нешастна фамилия“. В развоя на повестта има много неочаквани обрати. Перипетиите са трагични. Повестта представлява „натрупване злодеяния върху престъпления“. Непрекъснати удари на съдбата, катастрофи, в които Друмев поставя своите герои, показват ролята на случайността, на фаталността в техните съдби, говорят за неизбежността на мъките, за безкрайните страдания на българския народ. Липсата на логическа последователност в действието отразява тъкмо идеята за злата фаталност в живота на героите. Общата атмосфера на ужас, трагичност и отчаяние свързва и циментира и прекъсващата се основна нишка на сюжета и многобройните, разхвърляни из цялата повест епизоди.

Литературата представлява утвърдено в нашето съзнание чувство за епохата. Друмев съумява с помощта на „неистовата“ поезика да предаде чувството на тревога, страх, отчаяние — от една страна, и протеста срещу робската действителност, героичната съпротива срещу поробителите — от друга.

Героите на произведенията на автори от „неистовата“ школа са обект на зверства, жестокости в заобикалящия ги мрачен свят. Героят е загубен и нещастен в този безчовечен свят, заобиколен с престъпници, преследвачи, но понякога и с могъщи покровители. Героят е заплашен от изтезания, затвор, убийство. Често той се чувствава на края на гибелта си, за това му напомнят предчувствия, пророчески сънища. Авторите на тази школа се интересуват от остри, драматически конфликти, които се разрешават по най-неочакван начин. Действието нерядко става по-темно, обгърнато е с тайнственост. Природата предвещава ту страшно нещастие, ту действава успокояващо.

Околната действителност е враждебна на героите на Друмев и Блъсков. Те са заплашвани от преследванията на еничарите, кърджалиите, татарите. Очакват ги изтезания, убийства. За приближаващата гибел често ги предупреждават пророчески сънища. Така, когато героят на повестта на Друмев „Нешастна фамилия“ Велико е пленен от еничарите, два пъти му се явяват

³⁰ Д. Ф. Марков. Проблемы теории социалистического реализма. М., 1978, с. 186—187.

³¹ Б. Пенев. Първата българска повест „Нешастна фамилия“ на Друмев. С., 1929, с. 25—38.

³² Revue de Paris, 1831, t. 26, p. 252.

сънища. Единият от тях — за освобождаването му от плен; той се сбъдва в главата „Освобождението“. Вторият сън — за гибелта му след освобождението — се сбъдва в главата „Ужасите“.

Вторият сън е сън-алегория. Великио разказва какво му се е присънило: „Над нас додогоа някакви безобразни, много страшни хвърковати животни, които със своите гаги пробиха главите ни. Татковни, когато видяха нещастие то ни, паднаха мъртви...“³³

В „неистовите“ произведения на френските писатели нерядко се разкрива деформацията на човешката природа на персонажите, наличието на животинското начало у тях. Например Морок от романа на Е. Сю „Скитникът еврей“ е полу човек, полузвер. Затова той толкова добре се разбира с йезуитите. В романа на В. Юго „Хан исландецът“ за героя се говори сред народа, че имал криле на прилеп и раздвоени копита. Тези детайли трябва да потвърдят у Хан деформацията на човешката природа. У Мериме в „Локис“ граф Шемет е обзет от зверски чувства. Неговото безумие е близко до безумието на Хан исландеца. Мериме показва у Шемет патологическата му жажда за кръв, страстта, неконтролираните рефлексни, избухването на яростта. В юношеските произведения на Флобер „Quid-quid volueris“ (1837) Джалиот прилича по-скоро на фантастично животно, отколкото на човешко същество. Зверското начало се свежда в края на краищата до метафора. Уродливите животни от втория сън на Велико символизират поробителите.

Аналогичен сън-алегория срещаме и в ранната повест на Л. Каравелов „Войвода“, написана в същата 1860 г., както и „Нешастна фамилия“ на В. Друмев. Латинка разказва на своя любим Продан за страшния сън, в който турците този път са взели облика на черни гарвани. И този сън-предчувствие се сбъдва. Зверски е убита и самата Латинка, и любимият ѝ Продан, и братът на Продан — Първан. Въобще в тази ранна повест на Л. Каравелов осезателно се чувствуват елементи от „неистовата“ поетика. Като цяло творчеството на Л. Каравелов е представител на другата — реалистичната — линия в българската проза, която се развива под мощното въздействие на руската литература, както и това е доказано от много български и съветски литературоведи.

У Илия Блъсков подобни сънища-алегории в повестта му „Изгубена Станка“ липсват. Той пише направо за враговете като за „крвожадни, звероподобни хора“³⁴. В повестта на Блъсков нещастие се предвещава не от сънища, а от природата. Още в началото на повестта светкащите мълнии, страшните гръмотевици сякаш предсказват нещастие. И нещастие наистина идва: цялата Добруджа гори, опустяват селата, опустошават ги татарите. Те грабят, убиват българите. Всеки български читател прекрасно разбира, че в повестта на Блъсков „Изгубена Станка“ става дума не за татари — не за кърджалии и еничари, в повестта на Л. Каравелов „Войвода“ — не става дума за арнаути — навсякъде става дума за поробителите-турци. Само по цензурни съображения българските прозаисти били принудени да превръщат поробителите в албанци, татари, еничари, кърджалии и т. н.

Прав е литературният критик Боян Пенев, когато твърди: „От повестта „Нешастна фамилия“ трябва да изхождаме, за да разберем напълно не само Блъсков и Каравелов, но дори и Вазов.“³⁵

Както и в повестта на В. Друмев „Нешастна фамилия“, в повестта на Л. Каравелов „Войвода“ причина за преследванията и жестока разправа с българите е дивата, необузданата страст на арнаутината Хасан към Латинка. Подобно на Друмевия Джамал-бей Хасан се опитва да похити девойката, а когато претърпява неуспех — жестоко си отмъщава. Същият мотив лежи и в основата на първата повест на И. Блъсков „Изгубена Станка“. Отвлечането на Станка и Неда от татарите, а после спасението им съставя сюжетната нишка на повестта. Няма нищо удивително в това, че срещаме този мотив и в трите повести на българските белетристи. Похищението е често срещано явление по онова време. Няма защо да ходим далеч за примери: майката на Васил Друмев е била отвлечена, а после спасена от бащата на писателя. Друмев пише в предговора към „Нешастна фамилия“: „Ние, българите, ако щем, можем написа

³³ В. Друмев. Съчинения. Т. I. С., 1967, с. 54.

³⁴ И. Блъсков. Изгубена Станка. С., 1955, с. 68.

³⁵ Б. Пенев. Първата българска повест „Нешастна фамилия“ на Друмев. С., 1929, с. 170.

безчислени повести не измислени, но истинни. Кърджалиите, еничарите, делибашните и много други злодеи са оставили във всяко българско сърце материали за повести.³⁶ В основата и на три-те повести: „Нешастна фамилия“ на Друмев (1860), „Войвода“ на Л. Каравелов (1860), „Изгубена Станка“ (1864) на Блъсков лежи българската действителност от епохата на робството. Материалът за повестите е взет от реалния живот, но похватат на отразяването му е романтичен.

Характерите на героите на първите български прозаисти са създадени по принципа на контраста. Авторите рязко определят светлинните и сенките между идеалните, положителните персонажи — българите — носителите на героизма, свободололюбието, добротата, и техните противници — носителите на ненавистта, жестокостта, користта и отмъстителността. Този принцип е характерен за „неистовите“ романтици. Контрастът им е бил необходим, за да противопоставят доброто и злото. Героите на повестта — българите — не само изпадат в отчаяние, но се и борят срещу поробителите и проявяват чудеса от героизъм. Такива са Влади, Вълко, Петър, Иван, Велико, Стоян, Петя от „Нешастна фамилия“ на Друмев; Стоян от „Войвода“ на Л. Каравелов; хайдутите Желю и Никола от „Изгубена Станка“ на И. Блъсков. Тези герои олицетворяват идеята за съпротивата на българския народ. Носителите на злото — поробителите — във финала на повестите на Друмев и Блъсков получават възмездие. В „Нешастна фамилия“ на Друмев еничаринът Джамал-бей, виновникът за гибелта на невинните българи, е хвърлен от седлото на коня си, ездачът е увлечен и уплита крака си в стремето. Другият крак на Джамал-бей се зацепва за едно дърво и тялото му се разкъсва на две. . . Помощникът на Джамал-бей Емин, като вижда в това наказание свише, крещи от ужас и обезумял се хвърля в огъня. Той изгрява заедно с българите Велико и Стоян. Така с кървава катастрофа завършва повестта. В повестта на Блъсков „Изгубена Станка“ възмездие сполетява фанариота — гръцкия владика, който отказва да помогне за спасяването на похитените Станка и Неда. Във финала на повестта владиката ще оглушее, ще ослепее и жителите на Шумен ще го прогонят от града.

Първите български прозаисти използват често изобразителни средства, прилагани от представителите на „неистовата“ школа във Франция: ефектни сцени, ярки багри, резки контрасти, тайнственост, неочакваност, преувеличение, струпване на една тайна след друга, убийства след убийства. Похватите да поднасят елементи на „ужасното“ имат за цел да въздействуват върху чувствата и въображението на читателя. С помощта на „неистовата“ поезика българските прозаисти предизвикват у читателя състрадание към унижавания български народ, а същевременно — протест срещу робската действителност. И тук се крие огромното значение на първите оригинални повести и същевременно тяхната идейна и поетическа специфичност.

И така във формирането на романтизма в България огромна роля е изиграла френската „неистова“ школа. При изследване генезиса на българския романтизъм не можем да не вземем под внимание тази междулитературна рецепция. „Неистовата словесност“ в България се е извила особено ярко в периода на изграждането на българската белетристика през 60-те години на XIX в., докато във Франция и Русия тя достига разцвета си през 30-те години на XIX в. Този факт за лишен път потвърждава правилността в твърдението на съветския теоретик на литературата Д. Ф. Марков: „И литературните връзки, и типологическите сходства имат исторически характер, различно се проявяват през различните периоди. Това служи като основа за възможното построяване на историята на литературните отношения между две или повече страни. При това следва да се подчертае, че историзмът не изисква задължителна синхронност на сравняваните факти и процеси, той изисква установяване на връзките и влиянията или сходството, родствеността на явленията. А всичко това може да се прояви в две или няколко литератури през различно време с интервали от десетки години, което естествено зависи от равнището на общественото и литературното развитие на отделните страни.“³⁷

Българското направление на „неистовата“ литература съдържа освен сходства с френската и редица съществени различия. Неговата специфика за разлика от „неистовата“ литература в другите страни се обяснява с различните социално-исторически условия, при които се утвърждава романтизмът в България, Франция, Русия, Полша, Испания и т. н. Такива повести като

³⁶ В. Друмев. Съчинения. Т. I. С., 1967, с. 21.

³⁷ Д. Ф. Марков. Проблемы социалистического реализма. М., 1978, с. 193—194.

„Нешастна фамилия“ на В. Друмев, „Изгубена Станка“ на Блъсков, „Войвода“ на Л. Каравелов са национално самобитно явление. Те са могли да се появят само в България, и то тъкмо в епохата на Възраждането — епоха на борбата срещу чудовищния гнет и насилия. Проблематиката, мотивите, героите на тези произведения са дълбоко своеобразни. Тези повести са създадени от специфично български предпоставки в историческото и литературното развитие. По този начин изобразителните средства на „неистовата“ поезика намират у българските прозаисти друго идейно-функционално пречупване. Гьоте нарича „неистовата“ словесност литература на отчаянието. В България това е било не само литература на отчаянието, но и литература на гневния протест.

Жюл Жанен в своя „манифест“ се стреми да скъса със сантименталната литература, нещо повече, той смята „неистовата“ литература антилиза на сантиментализма: „Не за Стерновското магаре искам да говоря. . . Аз също пиша историята на едно магаре, но бъдете спокойни, аз няма да се придържам към чувствителното пътешествие по много причини. . . Тази пошла натура ще се покаже сега прекалено сладникова.“³⁸ А в повестите на Друмев и Блъсков „неистовостта“ се преплита със сантименталността. Отмъстителност, животински инстинкти, жестокост, неистов бяс са присъщи на поробителя, българските герои са чувствителни, много често плачат — и в минути на нещастие, и в минути на радост. В българската романтическа литература „неистовостта“ се преплита тясно със сантименталността по силата на ускореното развитие на българската литература в епохата на Възраждането.

Българските писатели усвояват творчески опита на френската романтическа „неистова“ школа. На българския клон на „неистовата“ словесност е присъщ ярък национален колорит. Той не копира френския модел, а е дълбоко своеобразен.

Становището на българския изследовател Б. Ничев, че поетиката в произведенията на В. Друмев и И. Блъсков води началото си от българския фолклор,³⁹ ни се струва до голяма степен вярно, но непълно. То недостатъчно отчита използването опита на прогресивната световна литература от страна на българските прозаисти. Може да се говори за полигенезис на българския романтизъм, който черпи много от фолклора и от националната литературна традиция, но същевременно се развива в руслото на европейския романтизъм. Това съвсем не го лишава от национално своеобразие и за лишен път подчертава единството на световния литературен процес.

Такива са доводите ми в полза на мисълта, че е правомерно „неистовата“ поезика да се разглежда, както изтъгнахме това и в началото на статията, като един от направленческите художествени показатели на романтизма в българската литература от епохата на Възраждането.

*Преведе от руски:
Мария Блажева*

³⁸ Ж. Жанен. Мертвй осел и обезглавленная женщина. Т. I. М., 1931, с. 4.

³⁹ Вж. Б. Ничев. Методологически проблеми на българската литературна история. (Предварителни бележки към постановката на въпроса). — Литературна мисъл, 1976, кн. 5, с. 59—60.